

ŠIAULIŲ IR SAULĖS VARDAS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE

Jonas Nekrašius

Šiaulių universitetas

Filosofijos ir antropologijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. filosofija@cr.su.lt

Šiauliai ir Saulė

Virš „Šiaulių“ viešbučio stogo pritvirtintas užrašas didelėmis raidėmis skelbia: „Šiauliai – Saulės miestas“. Šis užrašas kiekvienam šiauliečiui ir atvykusiam miesto svečiui turi priminti, kad Šiauliai ir Saulė neatskiriami dalykai. Ar taip yra iš tikrųjų? Manau, kad nereikia daug įrodinėti, kad šios sąvokos Šiauliams yra artimos ir giminingos. Miesto vardui bene didžiausią pagrindą davė netoli Šiaulių 1236 m. įvykęs Saulės (*Soule*) mūšis. Lietuviai pagonys ir Šiaulių žemės gyventojai be kitų dievybių garbino ir Saulę. Jai lenkėsi ir žemdirbys, ir amatininkas, ir miestietis, ir ūkininkas. Jie su saule keldavosi ir saulę palydėdavo darbuose bei džiaugsmuose. Vienas po kito praėjo karai, marai ir negandos. Po sugriovimų ir gaisrų miestas kėlėsi ir statėsi. Saulės vardas pamažu įsiliejo į miesto istoriją ir kultūrą.

Su saule Šiauliai gyvena, su saule dainuoja ir šoka, su saule puošiasi ir dabina. 1991 m. gegužės 1 d. Lietuvos heraldikos komisija parengė Šiaulių miesto herbo aprašymo ir grafinio vaizdo projektą. 1991 m. rugpjūčio 30 d. Aukščiausios Tarybos Prezidiumas patvirtino Šiaulių miesto herbą. Šiame miesto herbe greta jėgos simbolio – meškos ir jaučio – į trikampį įrėminta Dievo Apvaizdos akis ir saulė – gyvybės ir energijos šaltinis kaip tyras, skaistus ir saulėtas miesto šviesios ateities simbolis.

2000 m. Šiauliuose buvo įkurtas euroregionas „Saulė“. Tam pasitarnavo ir VIA HANZA kelias. Universalų saulės ženklą mieste daug kur galima pamatyti. Su saule keliauja „Saulės keliai“ ir su jos vardu šiauliečiai stiprina sveikatą (masažai „Saulės link“). Šiaulių miesto simbolikoje, kultūrinių renginių, įstaigų pavadinimuose dominuoja saulės motyvas. Miestą Lietuvoje ir pasaulyje garsina Šiaulių universiteto liaudiškos muzikos ansamblis „Saulė“, nuotaikingas laidas transliuoja „Saulės radijas“. Mieste dirba „Saulės“ spaustuvė, „Saulės deltos“ leidykla. Kurį

laiką mieste veikė muzikinis klubas „Saulės džiazas“, šiaulietiškoje muzikos atlikėjų istorijoje žinoma grupė „Saulės vaikai“ ir kt.

Miestas didžiausią kino teatro salę pavadino „Saule“, neseniai ji tapo koncertų sale. Prie jos prisišlijęs grožio centras „Prie saulės“. Toje pačioje Tilžės gatvėje, buvusioje autobusų stoties vietoje, išdygo prekybos ir pramogų centras „Saulės miestas“.

Su Saule Šiaulius sieja ir saulės laikrodis. Seniausias iš išlikusių iki mūsų dienų monumentaliųjų saulės laikrodžių buvo įrengtas Šiauliuose, ant šv. Petro ir Povilo bažnyčios sienos (dabar – šv. Petro ir Pauliaus katedra) (apie 1625 m.). Pirmą kartą laikrodis atnaujintas praėjus maždaug 50 metų po jo įrengimo. Jis įmontuotas pietinėje dabartinės katedros sienoje. Tai vienas seniausių Lietuvoje išlikusių saulės laikrodžių. Nuo metalinio strypelio, įmūryto į sieną, krinta šešėlis, kuris rodo valandas nuo septynių ryto iki penkių valandų vakaro. Tol, kol šviečia saulė. Jo laikas pats tiksliausias, nes rodo ne Maskvos ar Berlyno laiką, o Šiaulių. Jis rodo vietinį Šiaulių geografinį laiką, kuris nuo Lietuvos laiko skiriasi 10–15 min. Manau, kad šis laikrodis geriausiai sieja Šiaulius su Saule ir atspindi jų ryšį.

Eidami pro Šiaulių savivaldybės administracijos pastatą ir katedrą, palydimą saulės laikrodžio, laiptais leidžiamės Saulės laikrodžio aikštės link. Kelias eina Aušros taku, palydimu Saulės spinduliais. Laiptų, vedančių žemyn pakopų – šešiasdešimt. Šešiasdešimt sekundžių sudaro minutę, šešiasdešimt minučių – valandą. Simboliška, kad nuo vieno Saulės laikrodžio Šv. Petro ir Pauliaus katedros šone prie kito tenka įveikti būtent šešiasdešimt pakopų. Nusileidžiame į Saulės laikrodžio aikštę, kuri įprasmina tris simbolius – Saule, šaulį ir laiką. Saulė simbolizuoja netoli Šiaulių 1236 m. įvykusį Saulės mūšį. Saulės laikrodžio aikštėje – keturi skaičiai: 12, 3 ir 6. Skaičių seka sudaro 1236 m., kada pirmą kartą paminėtas Šiaulių vardas.

Šiaulių miesto kultūros gyvenime Saulės įvaizdis ir vardas buvo nekartą naudojamas. 2001 m. kovo mėnesį iš Šiaulių krašto kilęs kompozitorius Vytautas Juozapaitis kartu su poetu Mykolu Karčiausku sukūrė odę Šiaulių (Saulės) mūšiui atminti. 2003 m. specialiai Šiaulių dienoms buvo sukurtas spektaklis „Saulės gimimas“. Roko Radzevičiaus, Beno Šarkos, Redos ir Arūno Uogintų ir kitų žinomų menininkų pastangomis buvo sukurtas šventiška karnavališkas ir dramatiškai įtaigus masinis renginys, kuriame vaidyba, šokiai, akrobatika, pirotechnikos

triukai atitiko geriausias tokio meno tradicijas. Miestas didžiuojasi ir jau tapusiu tradiciniu tarptautiniu vaikų mėgėjų meno kolektyvų festivaliu „Saulės vaikai“, tarptautiniu folkloro konkursu-festivaliu „Saulės žiedas“, kuris Šiauliuose vyksta kas antri metai nuo 2005 m. 2006 m. rugsėjo 7–8 d. Šiaulių universitete buvo surengta tarptautinė interdisciplininė mokslinė konferencija „Saulė pasaulio kultūrose“. „Aušros“ muziejus Venclauskių namuose 2006 m. rugsėjo 7 d. surengta paroda „Saulės ženklas“. Beje, ne tik patys šiauliečiai, bet ir svetur gyvenantieji dažnai mūsų miestą vadina Saulės miestu. Manau, nėra kito geresnio simbolio Šiauliams kaip tik Saulė. Žinoma, mums dar labai toli iki Tekančios saulės šalies – Japonijos – pavadinimo populiarumo, tačiau vis dėlto šį vardą miestą nuolatos siekia pateisinti, nes šis vardas atėjęs iš senų rašytinių ir istorinių šaltinių.

Šiauliai ir Šiaulių žemė kronikose ir metraščiuose

Šiauliai rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1236 m. Manoma, kad miestas pradėjo kurtis XI a. Kryžiuočių ir kalavijuočių kronikose Šiauliai minimi po garsaus Saulės (*Soule*) mūšio 1236 m.: *Saulen* 1254 m., *terram Sauliam* 1348 m.¹, *in Saulia* 1358 m.² *Livonijos eiliuotoji kronika* žygio aprašyme mini vietovardį *Soule*, *terram Sauleorum*³. 1254 m. arkivyskupo Žiemgalių krašto pasidalijimo su vokiečių ordinu dokumente Šiaulių žemė vadinama *Saulen*. Manoma, kad tai būtent Šiaulių vardas, o mūšis gavo Saulės mūšio pavadinimą vėliau, jau mūsų laikais. Tai paraidžiui perskaitytas kronikose minimas, tik kiek sulietuvintas Šiaulių vardo variantas⁴. Kazimieras Būga įrodė, kad Saulės mūšis vyko Lietuvoje. *Eiliuotoji Livonijos kronika* taip aprašo 1236 m. Folkvino vadovaujamo Kalavijuočių ordino žygį į Šiaulius (*Saule*):

Kai nuo Saulės ėmė grįžti
Per raistus ir per dykynes,
Vai, koks sielvartas ištiko –
Nieks to žygyje nelaukė.⁵

Kad kronikų minimas vardas *Soule*, *Saulia*, *Saulen* ir dabartiniai Šiauliai yra tas pats vardas, patvirtina vėlesnių šaltinių duomenys: 1254 m. lotyniškai rašytame vokiečių dokumente apie Žiemgalos padalijimą tarp Rygos arkivyskupo ir Ordino minimos vietovės *Opiten* ir *Saulen*. Aišku, jog tai Upytė ir Šiauliai. Nepamirština, kad S. Zajączkowski įtvirtino

požiūri, jog *Soule* – tai Šiauliai. Vartbergės kronikoje pažymima, kad ordinas 1358 m. sunaikinęs Dubysos (*Dobitzen*) pilį Šiaulių žemėje (*in Saulia*) – *Dobitzen in Saulia*. Neabejotina, kad *Saulia* – tai Šiauliai, o *Dobitzen* – galbūt Padubysys.

XIII–XIV a. Šiauliai buvo Šiaulių žemės centras. 1522 m. Šiauliai minimi kaip valsčiaus centras, 1524 m. – miestelis, 1636 m. – miestas. Manoma, kad XVI a. antroje pusėje Šiauliai gavo Magdeburgo teises (atnaujintos 1736 m., 1791 m.). XVI a. antroje pusėje – XVIII a. miestas buvo Šiaulių ekonomijos administracinis centras.

Šiaulių vardo kilmė nėra visiškai aiški. Manoma, kad pavadinimas ‘Šiauliai’ kilęs iš bendrinio daiktavardžio *šiaulys* daugiskaitinės formos *šiauliai*: „kas moka šaudyti, medžiotojai; šautuvais ginkluoti žmonės kariai“ (*Lietuvių kalbos žodynas* [LKŽ], t. XIV, p. 720; K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 2, p. 98, 348, 588). Sprendžiant iš *Lietuvių kalbos žodyno* (t. XIV, p. 720) duomenų, šiaulys yra pažįstamas ir vartojamas žemaičių ir vakarų aukštaičių; be to, jis su priesaga -l- yra išsivestas iš šaknies, kurią turi žemaičių formos žodis *šiautuvus* (LKŽ, t. XIV, p. 731). Kaip matyti, greta *šauti* (-na, šovė) būta tos pačios reikšmės veiksmazodžio *šen-* (>*šjau-* >*šiau-*) (LKŽ, t. XIV, p. 98, 317, 455, 588), iš kurio ir kilo *šiaulys* bei Šiaulių miesto vardas. Tad žemei ir joje gyvenusiems žmonėms vardą galbūt bus davęs čia dislokuotų karių gynybinio posto ar forto pavadinimas, kuris pamažu genties vardą galėjo nustumti į užmarštį⁶.

Pasak Aleksandro Vanago, greičiausiai tai asmenvardinės kilmės vietovardis, susidaręs iš asmenvardžio, dabar populiarios (per 160 šeimų) pavardės *Šiaulys* daugiskaitos. Tokia gyvenamųjų vietų vardų daryba lietuvių kalbai ypač būdinga⁷.

Yra užrašyta štai tokia legenda apie Šiaulių miesto atsiradimą. Esą labai seniai, kada lietuviai dar garbino Perkūną ir kitus savo dievus, dviejose iš visų pusių neįžengiamais miškais apaugusiose kalvose, buvusiose priešpriešais, įsikūrusios dvi žmonių giminės. Giliam klonyje plačiai išsiliejęs Talšos ežeras skyręs tas dvi sodybas. Vienoje ežero pakrantėje gyvenę žvejai, kurie vertėsi žuvų veisimu ir gaudymu, o kitoje – šauliai, medinčiai. Tie medinčiai bei šauliai medžiodavę paukščius ir žvėris, o žvėrių odas gabendavę į Palangą, kur prekiaudavę su svetimųjų šalių pirkliais. Žvejų sodyba buvusi pavadinta Žuvininkais, o šaulių bei medinčių – Šauliais. Ir iki šių dienų vienoje ežero pusėje tebėra Žuvininkų kaimas, o kitoje – išsiplėtęs Šiaulių miestas⁸.

Šiaulių apskrities centras ir Šiaulių miestas išikūręs Šiaurės Lietuvoje. Šiaulių vardą dar turi keturios Lietuvos vietovės: kaimai Anykščių, Jurbarko, Šilutės ir Širvintų rajonuose⁹.

Rašytinių šaltinių duomenimis, lietuviai jau XI a. jungėsi į žemes, valdomas kunigaikščių. Tokios žemės Žemaitijoje buvo Keklys, Karšuva, Knituva, Šiaulių žemė ir centre dar nesusijungę valsčiai, o Aukštaitijoje – Lietuva, Deltuva, Upytė, Nalšia¹⁰.

Lenkijos istorikas H. Lovmianskis (1898–1984), remdamasis istorijos šaltinių duomenimis, nustatė, kad lietuvių ir kitų baltų genčių gyventoje teritorijoje XIII a. pradžioje, be kitų, buvo ir šios gentinės administracinės žemės: Deltuva, Karšuva, Ceklis (Keklys), Knituva, Lietuva, Medininkai, Nalšia (Nalšėnai), Šiauliai, Upytė¹¹. Šiaulių žemė buvo minima kaip retai apgyventa, miškinga, pelkėta. H. Lovmianskis Šiaulių žemę laiko Žemaitijos šiaurės rytų dalimi. Šiaurėje ji siekė Žiemgalą, vakaruose (Žemaitijoje) – Knituvos žemę, kuri buvo tankiai apgyventa ir sudaryta iš Kelmės, Vaiguvos ir Knituvos valsčių¹². Šiaulių žemė sudarė vieną valsčių. Iš istorinių, pirmiausia vokiečių ordino Livonijos dalies, dokumentų matyti, kad Šiaulių žemės gyventojai buvo žemaičiai.

Deltuvos šiaurės vakarų pusėje buvo Šiaulių žemė. Manoma, kad ji apėmė dabartinio Šiaulių rajono rytinę dalį ir Radviliškio rajono šiaurės vakarinę dalį. Šiaulių žemė šiaurėje siekė Mūšos upę, už kurios jau buvo žiemgaliai, rytuose – Stačiūnus, kur taip pat buvo žiemgaliai, pietryčiuose – Grinkiškio apylinkės, kur gyveno aukštaičiai. Tarp Šiaulių ir Upytės žemių aiškios ribos nėra, o vakaruose – Kužiai ir Kuršėnai jau buvo Knituvos žemėje.¹³

Šiaulių žemės centras V–VI a. – Salduvės piliakalnis, esantis sunkiai prieinamoje vietoje. Čia buvo pastatyta medinė pilis ir prie jos prisiglaudusi gyvenvietė. Daugiau sodybų būta gretimose aukštumoje – į vakarus nuo Salduvės, kur ir išaugo dabartinis miestas. Spėjama, kad Salduvės (dar vadinamos *Ceila*, *Cela*, *Seule*) pilies gynėjai šauliai gyveno į vakarus nuo piliakalnio esančioje gyvenvietėje. Jie ir davė miestui Šiaulių vardą, o šis – ir visai apylinkei – Šiaulių žemei.¹⁴

XIII a. pradžioje Šiaulių žemė priklausė istorinei Žemaitijai, kurią sudarė žemių konfederacija. Savo karinį ir politinį pajėgumą ji įrodė Saulės ir Durbės mūšių pergalėmis. Šiaulių žemė besiformuojančioje valstybėje užėmė gana svarbią vietą.

Pirmuoju Šiaulių paminėjimu laikomas 1236 m. eiluiotos Livonijos kronikos įrašas *Soule*. Rašytiniuose istoriniuose šaltiniuose Šiaulių žemė *terra Saulen* minima nuo 1254 m.

Hermanas Vartbergė (Wartberge) nurodo, jog 1348 m. buvo suniokota Saulės žemė ir jos pilys. Jis mini *circa terram Sauleorum* (Šiaulių žemėje 1348 m. minima Dubysos pilis, stovėjusi Bubių piliakalnyje, „Dubysos pilimi Šiaulių žemėje“). Jo duomenimis, Dubysos pilis kalavijuočių buvo sudeginta, o 1358 m. sausio 24 d. po atkaklių kovų vėl paleista pelenais. Iš archeologinių paminklų matyti, kad Šiaulių žemėje stovėjo bent 6 ar 7 įvairaus dydžio pilys ir buvo kelios dešimtys didesnių ar mažesnių kaimų. Iš jų bent penki buvo dabartinėje Šiaulių miesto teritorijoje. Pirmiausia tai Salduvės pilis ir gyvenvietė šalia jos. Manoma, kad greta Salduvės pilies buvusi gyvenvietė vadinosi Šiauliais, o jos vardu ilgainiui buvo imta vadinti visa aplinkinė žemaičių apgyvendinta teritorija – Šiaulių žemė.¹⁵ XIV a. šaltiniuose minima Šiaulių žemė, kuri XV a., pertvarkant valstybės valdymą ir pakeitus ribas, virto Šiaulių valsčiumi. Šiaulių miestelio ir Šiaulių žemės pavadinimų sutapimas rodo, kad Šiauliai buvo natūralus ir tradicinis šios teritorijos centras.

Lietuvos ir Šiaulių vardas žemėlapiuose

1009 m. Kvedlinburgo analuose pirmą kartą paminėtas Lietuvos vardas – *Litua*. Dar kovų su Ordinu laikų žemėlapiuose Lietuva visur pabrėžtinai žymima kaip pagonių kraštas, pvz., 1321 m. kai kuriose venecijiečio Pjetro Veskončio jūrų žemėlapio kopijose pasirodė užrašas *Letoini pagani* (lietuviai pagonys), o 1330 m. kataloniečio Angellus Dalorto žemėlapyje – *Litefania est paganorum*.¹⁶

1339 m. genujietis Andželinas Dulčertas žemėlapyje pažymėjo Lietuvą, tiesa, sunkiai atpažįstamu pavadinimu – *Lintefunia*. Tai pirmas žemėlapis, kuriame Lietuva pažymėta kaip valstybė ar teritorija. 1375 m. žydų kartografas A. Kreskvas vadinamajame kataloniškame žemėlapyje pavaizdavo Baltijos jūrą, pažymėjo Klaipėdą, Nemuną ir užrašė *Litefanie Paganis* – pagoniškoji Lietuva. Taip pirmą kartą žemėlapyje paminėtas Lietuvos vardas. Jį randame ir 1416 m. italų atkurtame Ptolomėjo Vidurio Europos žemėlapyje: čia pirmas žinomas Lietuvos žemės pavadinimas pažymėtas lotyniškai – *Litvana*. 1491 m. žemėlapyje nurodyta Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.¹⁷

Istorikų ir kartografų nuomone, XVI a. pradžioje Lietuvoje jau buvo sudarinėjami ir žemėlapiai, ir planai. Maždaug nuo XVI a. žemėlapiuose buvo pradėti žymėti ir Šiauliai.¹⁸ Miestas nuo seno išsidėstęs strateginių kelių sankryžoje, todėl ganėtinai anksti buvo pradėtas žymėti žemėlapiuose. 1555 m. Kasparo Volpelos sudarytame Europos žemėlapyje bene pirmąkart pažymėti Šiauliai – *Sovli*.¹⁹

XVI a. Raseinių žemininkų teismo aktuose Šiaulių valsčius minimas labai dažnai, net 135 kartus. Tuo laiku Šiauliai jau buvo miestas. Miesto apylinkėje tuo metu minimas Šiaulių dvaras, todėl miestas, norėdamas skirtis nuo dvaro, pasivadino „Didžiaisiais Šiauliais“. Tas vardas teismo aktuose labai dažnai minimas, pvz., „doroga velikaja idiot ot mesta Kelmenskago [*Kelmės*], eduči čerez reku Šventupu, do velikich Šovl“ – vėliau miestas gauna „didkunigaikštišką vardą“ ir nuo XVI a. pabaigos nebevadinamas Šovli, bet *Šavli*.²⁰

1613 m. Amsterdame buvo išleistas pirmasis originalus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) žemėlapis (spausdino W. Janssonas), kurį sudarė Lietuvos valstybės specialistai T. Makowskis ir H. Geritsas. Šio žemėlapio rengimui vadovavo ir savo lėšomis išleido Vilniaus vaivada, Šiaulių ir kai kurių krašto žemių nuo 1572 m. balandžio 29 d. valdytojas Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616).

Su M. K. Radvilos Našlaitėlio vardu yra susiję Šiauliai ir Šiaulių žemė. 1572 m. balandžio 29 d. karaliaus Žygimanto Augusto privilegija M. K. Radvilai Našlaitėliui buvo suteikta teisė iki gyvos galvos valdyti Šiaulius ir kai kurias krašto žemes. 1588 m. buvo nustatyta, kad Šiaulių krašto valdą nuo 1572 m. valdęs M. K. Radvila Našlaitėlis tvarkysis senomis sąlygomis. Tik po jo mirties (1616 m.) imta šią valdą pertvarkyti į ekonomiją.

Istoriniai šaltiniai byloja, kad dėl Šiaulių valdos finansinės padėties, gindamas valdžios interesus, M. K. Radvila Našlaitėlis net vedė bylas su LDK išdu. Pavyzdžiui, 1600 m. LDK išdas Šiauliams, Joniškiui ir Žagarei iškėlė bylą dėl to, kad jie nesumokėjo pastočių pinigų už 1572–1597 m. Paaiškėjo, kad šie miestai mokėjo tuos pinigus tiesiai Šiaulių valsčiaus laikytojui M. K. Radvilai Našlaitėliui, taip pripažindami jo valdžią. Savo ruožtu M. K. Radvila Našlaitėlis tvirtino, kad teisė rinkti pastočių pinigus iš šių miestų jam atiteko kartu su valsčiumi. Nors vėliau Zigmantas Vaza nusprendė, kad ateityje pastočių prievolės pinigai turi būti mokami į valstybės išdą, bet jau 1602 m. M. K. Radvila Našlaitėlis gavo teisę rinkti

juos sau (1600 m. balandžio 19 d. Zigmanto Vazos sprendimas byloje dėl pastočių pinigų rinkimo iš Šiaulių, Joniškio ir Žagarės; 1602 m. sausio 25 d. Zigmanto Vazos privilegija M. K. Radvilai Našlaitėliui ir 1602 m. sausio 28 d. jo paties raštas LDK žemės išdininkui).

1589 m. Seimas priėmė įstatymą, dar vadinamą Konstitucija, kuriuo LDK įsteigtos ekonomijos. Viena didžiausių LDK buvo Šiaulių ekonomija. Ji apėmė dabartinį Joniškį, didumą Šiaulių rajono, Pakruojo bei Radviliškio rajonų vakarines dalis. Ekonomijai priklausė Šiaulių, Joniškio, Gruzdžių, Žagarės, Radviliškio miesteliai. Šiauliai tapo ekonomijos centru. Ekonomijos organizavimo ir būsimo valdymo tvarka buvo išdėstyta ir į Lietuvos Metriką įrašytame karaliaus Zigmanto Vazos rašte.

M. K. Radvila Našlaitėlis 1590–1600 m. organizavo LDK lauko kartografavimą, valstybės žemėlapių sudarymą ir tiems darbams vadovavo. Šis žemėlapis buvo išleistas su Dnepro kartografiniu vaizdu ir T. Makovskio parengtu Lietuvos aprašymu. Žemėlapis buvo gana tikslus ir gerokai pralenkė to meto vakarų Europos sudarytus žemėlapius. Vien tik dabartinėje Lietuvos teritorijoje pažymėta apie 150 gyvenviečių ir 60 upių. Tai vienas geriausių Renesanso epochos kartografijos darbų. Daugiau kaip 100 metų jis buvo Europos kartografų kopijuojamas, perdirbinėjamas ir spausdinamas įvairiuose atlasuose. Žemėlapių originalas neišliko. Upsalos (Švedija) universiteto bibliotekoje yra pirmosios laidos spausdintas variantas.

Šiame žemėlapyje Šiauliai pažymėti – *Szawle*. Šiauliams skirtas sutartinis ženklas – *Oppidum*. Žemėlapis svarbus ir tuo, kad jame paženklintos tuometinės Žemaitijos – *Samogitia* – ribos, kai kurios krašto vietovės: Lygumai (*Ligumij*), Linkuva (*Linkow*), Pakruojis (*Pokroie*), Žeimelis (*Zemele*), Joniškis (*Janiski*), Žagarė (*Zagarij*) ir kiti krašto miestai bei miesteliai; svarbiausios upės: Mūša (*Musza*), Kruoja (*Kroia*), Daugivenė (Daugiviena) ir kt.

Apie 1620 m. išleistame LDK žemėlapyje, saugomame Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, Šiauliai pažymėti *Szawle*.

1628 m. Joanes Janssonius sudarytame žemėlapyje „Lithuania“ Šiauliai rašomi *Szawle*.

1659 m. prancūzų kartografas Nicolas Sansonas d'Abbeville'is sudarė Kuršo, Žiemgalos ir Žemaitijos žemėlapi, kuris buvo išleistas 1664–1667 m. kartu su Paryžiuje jo parengtu atlasu. Šiame žemėlapyje Šiauliai pažymėti *Szawle Gross Schaulen*.

1666 m. Amsterdame išleistas J. Jansono parengtas Livonijos žemėlapis, jame Šiauliai įvardyti – *Szawle*.

1677 m. Amsterdame Justas Dankertas išleido Lenkijos, Lietuvos bei kaimyninių šalių žemėlapi, kur Šiauliai vadinami *Szawle*.

Apie 1680 m. Amsterdame išleistas LDK žemėlapis iš olandų kartografo, graverio ir leidėjo Frederiko de Witto atlaso, kuris parengtas remiantis M. K. Radvilos 1613 m. LDK žemėlapiu. Šis kartografinis vaizdas orientuotas į vakarus (1760 m. išleista naujausia ir pataisyta laida). Jame Šiauliai pažymėti *Szawle*.

1690 m. Amsterdame garsus prancūzų kartografas Nicolas Sanson d'Abbeville'is išleido Lenkijos karalystės ir Lietuvos žemėlapi, kuriame Šiauliai žymimi *Schaulen Szawle*. Vėlesniame 1710 m. šio žemėlapio leidime (1655 m. buvo išleistas šio žemėlapio pirminis variantas) Šiauliai įvardijami *Szawle*.

1696 m. Venecijoje išleistas M. V. Coronellio parengtas Lietuvos žemėlapis, kuriame Šiauliai pažymėti – *Szawle*. Virš miesto užrašo nupieštas herbas, jame yra užrašas *Samogita*.

1702 m. LDK žemėlapyje (šis žemėlapis saugomas Švedijos karo archyve), kuri sudarė Švedijos karaliaus Karolio XII kariuomenės generolas leitenantas Gerhardas Ernstas Ehrenschantzas (1663–1703), Šiauliai žymimi *Szalij*.

1706 m. (ar 1707 m.) Niurnberge vokiečių raižytojas ir žemėlapių leidėjas Johannas Baptistas Homannas išleido Lenkijos bei Lietuvos žemėlapi, kuriame Šiauliai pavadinti *Szawle*. Šio žemėlapio vėlesnės laidos pakartotos 1712 ir 1739 m.

1711–1726 m. Livonijos ir Kurliandijos kunigaikštystės žemėlapyje, kuri sudarė J. B. Homannas Niurnberge, Šiauliai nurodyti *Szawle Gros Schaulen*.

Apie 1735 m. Amsterdame išleistame LDK žemėlapyje, kuri sudarė R. ir J. Ottensai, Šiauliai pažymėti *Szawle*.

1747 m. Niurnberge Homanno įpėdinių leidykla išleido Barnikelijaus parengtą Kuršo ir Žiemgalos žemėlapi, kuriame Šiauliai įvardyti kaip *Szawlie*.

1749 m. Niurnberge Homanno įpėdinių leidykla išleido vilniečio jėzuito Jono Nepreckio sudarytą ir Tobijo Mayerio patikslintą LDK žemėlapi. Šiame žemėlapyje teritorijoje, pavadintoje Zmvdzkie Xiestwo, Šiauliai žymimi *Szawle*.

1750 m. Amsterdame P. Schenkas ir G. Walkas išleido 1613 m. M. K. Radvilo žemėlapiu perdirbinį su Dnepro kartografiniu vaizdu, čia Šiauliai nurodomi kaip *Szawle*.

1750 m. Amsterdame olandų graveris ir matematikas Gerhardas van Keulenas išleido Lenkijos, Lietuvos bei kaimyninių kraštų žemėlapi, parengtą pagal M. K. Radvilos LDK 1613 m. žemėlapi; Šiauliai čia pažymėti *Szawle*.

1757 m. Niurnberge Homanno įpėdinių leidykla išleido T. Mayerio sudarytą Lenkijos karalystės geografinį žemėlapi, kuriame Šiauliai užrašyti *Szawle*.

1772 m. Augsburgėje išleistas Tobijo Konrado Lotterio parengtas Lenkijos karalystės ir LDK žemėlapis; jame Šiauliai įvardyti *Szawle*.

1772 m. Rusija, Prūsija ir Austrija pirmą kartą padalijo Lenkijos ir Lietuvos valstybes. Rusijai atiteko rytinė LDK dalis iki Dauguvos ir Dniepro – Latgala, dalis Polocko vaivadijos su pačiu Polocku, beveik visos Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijos bei dalis Minsko vaivadijos. 1832 m. žemėlapyje iš atlaso „Atlante historico, politico e statistico della Polonia“ pavaizduota Lenkija ir Lietuva po pirmojo padalijimo (1772 m.). Šiame žemėlapyje Šiauliai pažymėti kaip *Szawle*. Minėtame atlase parodoma Lenkija ir Lietuva po antrojo padalijimo (1793 m.), Šiauliai užrašyti *Szawle*.

1773 m. Niurnberge, Homanno įpėdinių leidykloje, išleistas T. Mayerio sudarytas Lenkijos karalystės geografinis žemėlapis, kuriame vaizduojama Lenkijos ir Lietuvos valstybė po pirmojo padalijimo 1772 m. Šiame žemėlapyje Šiauliai įvardyti kaip *Szawle*.

Apie 1780 m. Augsburgėje Tobijas Konradas Lotteris išleido LDK žemėlapi (kiek pakeistą M. Seutterio žemėlapi kopija), kuriame Šiauliai žymimi kaip *Szwale* [*turėtų būti Szawle J. N.*].

1783 m. Augsburgėje išleistame Johanno Michaelio Probsto Lenkijos ir Lietuvos žemėlapyje Šiauliai pažymėti *Szawle*.

Po trečiojo Lenkijos ir Lietuvos padalijimo (1795 m.) Rusijai atitekusi LDK teritorija buvo padalyta į Vilniaus ir Slonimo gubernijas, kurios 1796 m. buvo sujungtos į vieną Lietuvos guberniją. 1800 m. Sankt Peterburge buvo išleistas Rusijos imperijos atlasas, kuriame buvo ir Lietuvos gubernijos žemėlapis. Šiame rusų kalba išleistame žemėlapyje Šiauliai vadinai *Шавель*.

1857 m. Sankt Peterburge išleistas Polikarpo Girštauto (Juozapo Juzumo) sudarytas Romos katalikų vyskupijų Rusijoje žemėlapis, kuriame Šiauliai pažymėti kaip *Szawle*.

1867 m. Sankt Peterburge V. Poltorackis, A. Iljinas ir kompanija išleido A. Iljino taisytą ir papildytą Kauno gubernijos žemėlapi rusų kalba. Šiauliai jame žymimi *Шавли*.

1900 m. Sankt Peterburge, A. Iljino kartografijos įmonėje, lietuvių spaudos draudimo metu išleistas Antano Macijausko sudarytas pirmasis originalus lietuviškas žemėlapis „Žemlapis lietuviškai latviško krašto“. Jame pirmąkart miesto vardas užrašytas lietuvių kalba – *Šiauliai*.

1902 m. Rygoje išleistoje knygoje „Leifchi“ (*Leiši*) pateiktas Lietuvos etnografinis žemėlapis, kuriame Šiauliai pažymėti *Schauli*. Šiame latviškame žemėlapyje pavaizduotas Rėkyvos ežeras (*Rekiewas ezars*) ir Bubiai (*Bubji*).

1906 m. sudarytame Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapyje pažymėta Šaulių pavieto teritorija.

XX a. pradžioje „Kurjer Litewski“ išleido B. Hertzo sudarytą Rusijos imperijai priklausiusių Vilniaus, Kauno, Gardino, Vitebsko, Mogiliovo ir Minsko gubernijų žemėlapi, kuriame Šiauliai įvardyti kaip *Szawle*.

1911 m. Sankt Peterburge, A. Iljino kartografijos įmonėje, išspausdintas V. Verbicko sudarytas Lietuvos žemėlapis su etnografijos siena. Ši žemėlapi vertingą lietuviškų vietovardžių norminimo požiūriu išleido „Lietuvos ūkininko“ bendrovė. Jame miesto pavadinimas užrašytas *Šiauliai*.

1912 m. Vokietijoje išleistame Vidurio Europos žemėlapyje (*Übersichtskarte von Mitteleuropa*) Šiauliai pažymėti *Szawle*.

1919 m. J. Franckevičius išleido „Žemlapi Žemaičių vyskupijos“ su etnografinių lietuvių plotu. Šioje teritorijoje nurodyti ir *Šiauliai*.

1920 m. „Dirvos“ bendrovė Marijampolėje išleido žemėlapi, kuriame nurodytas ir miesto pavadinimas – *Šiauliai*.

Žurnalo „National Geographic“ 1938 m. birželio mėnesio numeryje buvo išspausdintas autoriaus Daglešo Čandlerio (*Douglas Chandler*) straipsnis iš kelionės prie Baltijos jūros esančias šalis. Savo išpūdžius iš kelionės po Lietuvą jis iliustravo dailininko Ralph E. McAleer sudarytu žemėlapiu, kuriame pažymėti *Šiauliai (Shavli)*²¹

Šiaulių vardas atvirukuose ir atvirlaiškiuose

Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu buvo išleista atvirukų, kuriuose pavaizduoti žemėlapiai. Jie išleisti skirtingų leidėjų, bet juose yra pažymėtas Šiaulių miestas. XX a. pradžioje, iki 1906 m., Sankt Peterburge rusų kalba išleistas pirmasis pašto atvirlaiškis, kuriame pavaizduota Kauno gubernija. Čia nurodytas ir Šiaulių pavadinimas rusų kalba – *Шавли*. Atvirlaiškyje rašoma, kad Šiauliuose gyvena 17,4 tūkst. gyventojų.²² Miestas pavaizduotas ir apžvalginuose carinės Rusijos europinės dalies žemėlapiuose prieš pat karą arba per jį.²³

1914–1916 m. nenustatytas vokiečių leidėjas išleido vokiečių kalba 2 atvirukus su Rytų karo veiksmų lauko žemėlapiu (*Ostlicher Kriegsschauplatz*), kuriame pavaizduotas Vidurio Europos žemėlapis prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jame Šiauliai pažymėti kaip *Schawli*.²⁴

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą nežinomo leidėjo vokiečių kalba išleistame spalvotame atviruke „Rytų karo veiksmų laukas / 2. Rytų Prūsija–Narevas–Nemunas–Ryga“ pavaizduotas Vakarinės Rusijos imperijos europinės dalies ir Vokietijai priklausiusios Rytų Prūsijos teritorijos žemėlapis. Jame Šiauliai pavadinti *Schawli (Schaulen)*.²⁵ Kitame nežinomo leidėjo vokiečių kalba išleistame spalvotame atviruke „Rytų karo veiksmų laukas“ pateiktas europinės Rusijos imperijos dalies teritorijos žemėlapis prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jame nurodytas miesto pavadinimas *Schawli (Schaulen)*.²⁶ Nežinomo leidėjo vokiečių kalba išleistame spalvotame atviruke „Apžvalginis Rytų karo veiksmų lauko žemėlapis“ pavaizduotas Vidurio Europos žemėlapis prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kuriame pažymėti Šiauliai – *Schawli*.²⁷ Kitame vokiečių kalba nežinomo leidėjo išleistame spalvotame atviruke „Žemėlapis iš Rytų karo veiksmų lauko“ pateiktas europinės Rusijos imperijos dalies teritorijos žemėlapis prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jame nurodyti Šiauliai – *Schawli*.²⁸ Nežinomo leidėjo vokiečių kalba išleistame nespaltvotame atviruke „Senoji Livonija / Šiaurinė senojo Vokietijos reicho siena“ pavaizduotas Vidurio Europos, buvusios Livonijos žemių, žemėlapis su valdovų heraldikos simboliais, kuriame Žemaitijos (*Samaiten, Litauen*) regione pažymėti Šiauliai – *Schavlen*.²⁹

1916–1917 m. Ervino Adlerio išleistame atviruke, kuriame spausdinamas Lietuvos žemėlapis su vokiečių okupuotų teritorijų datomis, paminėtas Šiaulių miestas – *Schaulen*.³⁰ 1918–1919 m. leidykla *Kummerly & Frey* Berne (Šveicarija) išleido spalvotą atviruką, kurio

averte yra užrašai lietuvių ir prancūzų kalbomis, o centre – Vyčio ženklas. Atviruke yra pavaizduotas Lietuvos žemėlapis, kuriame nurodyti *Šiauliai*.³¹ 1926–1929 m. nežinomas leidėjas išleido nespalvotą atviruką-žemėlapi, kuriame pavaizduotas Lietuvos teritorijos žemėlapis su Lenkijos okupuota dalimi. Averso šonuose pagrindiniai 1925 m. Lietuvos statistiniai duomenys pateikti prancūzų kalba. Žemėlapyje pažymėti *Šiauliai*.³² Tarpukario Latvijoje išleistas spalvotas atvirukas su šiaurinės Lietuvos dalies žemėlapiu. Jame vietovardis *Šiauliai* parašytas latvių kalba – *Šauli*.³³

1930–1939 m. Lietuvos šaulių sąjunga išleido nespalvotą atviruką „Be Vilniaus nér Tėvynės ir jam atgauti – žygiai mūs visi“, kuriame Lietuvos teritorijos žemėlapis su juoda spalva pažymėta Lenkijos okupuota dalimi. Apačioje okupuotos dalies aprašymas lietuvių, anglų ir prancūzų kalbomis. Žemėlapyje žymimi *Šiauliai*.³⁴

Šiaulių vardas miesto planuose

Šiauliai senuosiuose planuose pradėti žymėti nuo XVII a. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkinių galima sudaryti vaizdą, kaip plėtojosi ir kito *Šiauliai*.³⁵

1649 m. Šiaulių ekonomijos inventoriaus apraše pirmą kartą išvardytos Šiaulių miesto gatvės. Jų buvo šešios: Vilniaus, Rūdės (Rudavos), Jonišio, Žemaičių, Kurtuvėnų ir Dvaro bei skersgatvis (Kurtuvėnų). 1650 m. vietoje Kurtuvėnų skersgatvio minimas Žemaičių, o 1658–1682 m. vietoje Dvaro gatvės – Šiaulių.

1699 m. Saksų plane pirmą kartą istorijoje pažymėtas Šiaulių (*Shaulen*) miesto planas. 1699 m. švedų kartografų sudarytame Šiaulių apylinkių žemėlapyje pirmąkart pateiktas Šiaulių miesto planas, kuriame nurodytos miesto gatvės, turgaus aikštė, bažnyčia, svarbiausi pastatai, upė, Šiaulių ežeras ir kiti objektai. Saksonijos kariuomenės topografai nubraižė kelią nuo Lietuvos pajūrio į Kuršą ir Kauną. Viename kelio ruožų pavaizduotas Šiaulių miestas. Jame aiškiai matyti urbanistinė miesto struktūra, plane pirmą kartą pažymėta bažnyčia ir turgaus aikštė šalia jos. Miestas tuo metu buvo nedidelis, turgaus aikštė keturkampė, pažymėtos kai kurios gatvės, minimos XVII a. vidurio miesto gatvių aprašymuose. Aplink turgaus aikštę pastatyti miestiečių namai. Šiame plane žymimas tiltas per ežerą.³⁶ Šio žemėlapio ir Šiaulių miesto plano originalas saugomas Valstybinėje Prūsijos kultūros paveldo bibliotekoje Berlyne.

Planas paneigia nuomonę, kad stačiakampį taisyklingą pavidalą miestas igavo Tyzenhauzo laikais XVIII a. Turgaus aikštė plane – keturkampė.

Antano Tyzenhauzo iniciatyva buvo parengti jam pavaldžių miestų ir miestelių perstatymo planai. 1782 m. Šiaulių miesto planas buvo apibūdintas kaip nerealus. Tačiau rengiant naują miesto planą į jį iš dalies buvo atsižvelgta.

1783 m. Stanislovui Augustui patvirtinus italų architekto Džiuzepės Sako (*Sacco*) parengtą miesto centro dalies planą, buvo pradėti formuoti Šiauliai.

1783 m. buvo sudarytas Šiaulių miesto centro projektinis planas, kurį pasirašė Tomas Adomas Uruskis. Tai klasicistinis miesto centro rekonstrukcijos planas, kuriame nustatytas reguliarus gatvių išdėstymas ir užstatymas. XVIII a. pabaigoje miestas suplanuotas pagal klasicizmo architektūros principus. Centre, prie bažnyčios, buvo kvadratinė turgaus aikštė, aplink ją – taisyklingi kvartalai. Mieste buvo apie 200 namų, kai kurie gyvenamieji namai, verpyklos, audyklos (manoma, kad ir rotušė) pastatyti pagal Sako projektą.

Rusijos valstybiniame karo istorijos archyve Maskvoje saugomas spalvotas 1800–1801 m. Šiaulių miesto planas. Rusijos karo topografai, inventorizavę Šiaulius, nubraižė miesto planą. Tai seniausias žinomas spalvotas Šiaulių miesto planas. Jame pavaizduota Šiaulių bažnyčia, kai kurios miesto gatvės ir pastatai.

Iš Magdeburgo kilęs vokiečių literatas ir mokytojas Fryderichas Schulzas 1793 m. kelionės įspūdžiuose rašė:

Šiauliai išsiskiria iš kitų Lietuvos miestų, o iš tolo atrodo netgi gana išvaizdūs, kadangi mieste yra mūrinė bažnyčia su bokštu ir keletas didelių valdiškų bei privačių mūrinių namų. Įvažiuojama tvarkinga, netgi grįsta gatvė, apstatyta kolonistų namais, kuriuose gyvena amatininkai ir žydai. Tačiau Lenkijoje niekada nieko visiškai tvarkingo nėra, tokie namai į gatvę atgręžę tik plytinius fasadus, o toliau yra mediniai. Kiti miestelio namai irgi mediniai, netvarkingai išsimėtę. Turgaus aikštė palyginti labai erdvi. Iš vienos pusės ją supa minėti mūriniai pastatai, bažnyčia ir daboklė. Kairėje stovi dviguba eilė žydų būdų ir parduotuvių, kuriose pardavinėjami medvilniniai audiniai, gelumbė, stiklas, duona ir kiti daiktai. <...> Sako, kad mieste yra apie 300 namų ir trobelių ir apie 3500 gyventojų.³⁷

Kaip Šiauliai augo, galima matyti iš namų gausėjimo mieste. 1812 m. mieste buvo 220 namų, 1833 m. – jau 34 mūriniai ir 216 medinių, 1845 m. – atitinkamai 34 ir 269 namai, o 1855 m. – 33 ir 437 namai.³⁸

Apie 1853 m. matininkas Preisas sudarė Šiaulių miesto faktiškos būklės planą. Jame Šiaulių miestas buvo aiškiai stačiakampis, su kai kuriais išlikusiais ikirekonstrukcinio laikotarpio radialinio plano elementais.

Palyginus 1800–1801 ir 1852 m. miesto planus, matyti, kad miestas plėtėsi pietvakarių–šiaurės kryptimi Gubernijos dvaro valdų link. Tačiau miesto valdoma teritorija visą šį laikotarpį nesikeitė. 1831 m. buvo nurodoma, kad ją sudarė apie 2000 dešimtinių žemės, į kurią įėjo arimai, pievos, krūmai, pelkės, Talša ir Prūdelis. Net 378 dešimtinės ploto netiko naudoti (pelkės, krūmai).³⁹

1853 m. A. Pavlovskio sudarytame valstybinio dvaro „Gegužė“ žemių plane («Планъ казенного имьня Гегуже Шавельская плебания Ковенской губернии Шавельскаго уезда») ravaizduotas 1836 m. nutiestas kelias iš Prūsijos į Sankt Peterburgą, įvairių Šiaulių (*Шавель*) miestiečių žemės valdos.⁴⁰

1871 m. buvo parengtas Šiaulių miesto plano projektas, patvirtintas 1872 m. sausio 14 d. Jame buvo aiškiai nubrėžta miesto teritorija ir ribos.⁴¹

Žymus lenkų ir lietuvių archeologas, etnografas, istorikas, publicistas ir leidėjas Adomas Honoris Kirkoras (1818–1886) apie Šiaulius rašė:

Prie Šiaulių ežero ir Raudos [*Rūdės* – *J. N.*] upės įsikūręs apskrities miestas Šiauliai – grafo Zubovo privati valda, kurią jam dovanojo Jekaterina Didžioji. Šiauliai buvo seniūnija; Lietuvos išdininkas Tyzenhauzas čia įkūrė pavyzdingą ūkį ir papuošė miestą mūriniais namais, todėl Šiauliai iki šiol šiuo atžvilgiu yra geriausias Kauno gubernijos apskrities miestas. Netoli jo esti senovinis piliakalnis, vadinamas Salduvės kalnu. Šiauliuose gyvena apie 8 tūkstančius gyventojų.⁴²

Yra išlikęs 1871–1872 m. projektinio Šiaulių miesto plano 1903 m. tipografinis atspaudas, kuriame nurodytos visos miesto gatvės, svarbiausi pastatai, bažnyčios ir cerkvės, gimnazija, paštas, kalėjimas, ligoninės, kapinės, fabrikai, kiti svarbūs pastatai, Rūdės upė, tekanti per miestą,

Talšos ežeras, svarbiausi keliai, vedantys iš miesto. Šis 1871–1872 m. Šiaulių miesto projektinis planas buvo pakoreguotas tik 1912 m., tačiau ir pagal šį planą miesto gatvių tinklas išliko beveik toks pat.

Pirmojo pasaulinio karo metais nežinomas leidėjas išleido vokiečių sudarytą Šiaulių miesto planą *Stadtplan von Schaulen* su vokiškais gatvių pavadinimais.⁴³

1920 m. parengtas Šiaulių miesto tikrosios būklės planas, kuris 1924 m. buvo patikslintas. 1928 m. sudarytas Šiaulių miesto situacijos planas, išspausdintas 1930 m. Šiaulių metraštyje. Jame pavaizduotos visos miesto gatvės ir keliai, svarbiausi pastatai, vandens telkiniai.

1934 m. buvo parengta ir patvirtinta Šiaulių statybinio zonavimo ir mūro rajono schema, pagal kurią didesnėje miesto centrinės dalies teritorijoje uždrausta statyti medinius namus. 1935 m. Šiaulių centre pradėti platesnio masto kompleksinio tvarkymo ir kryptingesnio formavimo darbai. 1936 m. nugriauta miesto aikštėje buvusi cerkvė, o pati aikštė perplanuota, joje įrengtas skveras. 1937 m. parengtas tolesnio aikštės formavimo projektas (Stasys Šalkauskis), pagal kurį aikštės šiaurės vakarų dalyje numatyta pastatyti rotušę, o buvusios cerkvės vietoje įrengti baseiną su skulptūra. 1940 m. parengtas ir rotušės projektas, bet, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, jis liko neigyvendintas.

1951 m. architektai M. Šarapova ir K. Bučas parengė pirmąjį pokarinį Šiaulių miesto generalinį planą. Pagal šį planą miestas buvo statomas iki 1960 m. 1961 m. buvo sudarytas antrasis pokarinis Šiaulių miesto generalinis planas, kuriame buvo numatytos Šiaulių vystymosi perspektyvos iki 1980 m. 1970 m. sovietinės armijos specialistų sudarytas Šiaulių miesto ir jo apylinkių planas. 1981 m. ir 2009 m. sausio 29 d. buvo patvirtinti Šiaulių miesto detalieji planai, kuriuose numatytos plėtros gairės ir perspektyvos.

NUORODOS

¹ H. Latvis, H. Vartbergė, *Livonijos kronikos*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 183.

² *Ten pat*, p. 184.

³ *Ten pat*, p. 155, 169.

⁴ A. Vanagas, *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius: Mokslų ir enciklopedijos leidybos institutas, 2004, p. 210–211.

⁵ R. Batūra, *Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.*, Šiauliai: Saulės delta, 2005, p. 19; S. Valentas, *Šiauliai. Vardas poezijoje ir vardo poezija*, Šiauliai: Saulės delta, 1996, p. 19–27 (plg.: Pr. Žadeikio vertimą); Z. Ivinskis, *Saulės–Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė*, Kaunas, 1936, p. 8, 18–20; LIŠ, I, p. 42; Ah., eil. 1859–1867, p. 81–84.

- ⁶ S. Karaliūnas, *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, t. II, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas / Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, p. 268.
- ⁷ A. Vanagas, *Lietuvos miestų vardai*, p. 210–211.
- ⁸ *Lietuvos miestai. Bendri istorijos bruožai*, Šiauliai: 1932, p. 188.
- ⁹ *Vietovardžių žodynas*, sud. M. Razmukaitė, A. Pupkis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 368.
- ¹⁰ O. Maksimaitienė, *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 24–25.
- ¹¹ A. A. Gliožaitis, *Lietuvos administracinis suskirstymas žemėlapiuose. Nuo seniausių laikų iki XXI amžiaus pradžios*, Vilnius: Gairės, 2008, p. 15–16.
- ¹² H. Lowmianski, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, p. 104; žr.: R. Batūra, „Šiaulių žemė kare su kryžiuočiais“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, nr. 10, p. 22–24.
- ¹³ S. Baliutavičienė, V. Baliutavičius, *Šiaulių istorija (iki 2000 metų)*, Vilnius: Naujoji Rosma, 1999, p. 23–24.
- ¹⁴ A. Salys, *Raštai*, t. 4. *Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1992, p. 174–176.
- ¹⁵ *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, Šiauliai: Momentas, 1991, p. 10–11.
- ¹⁶ P. Reklaitis, *Prarastosios Lietuvos pėdsakų beišskant*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 370; E. Moritz, *Die Entwicklung des Kartenbildes der Nord- und Ostseeländer bis auf Mercator*, Halle, 1908, S. 58.
- ¹⁷ A. Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2007, p. 74.
- ¹⁸ Žr. plačiau: *Lietuva senuosiuose žemėlapiuose. Kalendorius 1996 metams*, sud. A. Samas, Vilnius, Enciklopedija, 1995; *Lietuva žemėlapiuose*. Parodos katalogas, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 1999; A. Braziūnienė, *Senieji Lietuvos žemėlapiai iš Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių*, Vilnius: Vaga, 1999; *Lietuva žemėlapiuose*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2002.
- ¹⁹ V. Purnas, *Brangus paukštis feniksas*, t. 1, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007, p. 193–194.
- ²⁰ J. Puzinas, *Rinkiniai raštai*, t. 2, Chicago: Lituaniistikos instituto leidykla, 1983, p. 237.
- ²¹ Douglas Chandler, „Kelionė aplink Baltiją. Lietuva „National Geographic“ žurnalistų akimis“, *National Geographic Lietuva*, 2009 spalio, nr. 1, p. 38–39.
- ²² Atvirukas, saugomas šiauliečio kolekcininko Petro Kaminsko rinkinyje.
- ²³ *Senieji Šiauliai atvirukuose, 1902–1944: katalogas*, Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 2006, p. 272–281.
- ²⁴ *Ten pat*, p. 275–276.
- ²⁵ *Ten pat*, p. 276–277.
- ²⁶ *Ten pat*, p. 277–278.
- ²⁷ *Ten pat*, p. 278–279.
- ²⁸ *Ten pat*, p. 279–280.
- ²⁹ *Ten pat*, p. 280–281.
- ³⁰ *Ten pat*, p. 273–274.
- ³¹ *Ten pat*, p. 342.

³² *Ten pat*, p. 340.

³³ *Ten pat*, p. 343.

³⁴ *Ten pat*, p. 341.

³⁵ Žr. plačiau: *Планъ настоящаго положенія Ковенской губернии уѣзднаго города Шавель*, Šiaulių „Aušros“ muziejus [toliau – ŠAM], I-Pg 2645; *Планъ вновь проектированнаго расположенія г. Шавли Ковенской губернии 1871 года*, ŠAM, I-Pg 2646; *Планъ проектированнаго расположенія г. Шавли Ковенской губернии*, 1903, ŠAM, I-R 3046; *Stadtplan von Schaulen*, ŠAM, I-R 3047/2; *Šiaulių miesto plano kopija, apie 1920 m.*, atliko V. Zdzichauskas, ŠAM, I-R 4337; *Šiaulių miesto situacijos planas sudarytas 1928 m.*, ŠAM, I-R 4333; *Šiaulių miesto planas, 1934 m.*, ŠAM IA Nr. 168/1; *Šiaulių naujienos*, 1924-03-14, ŠAM, T-S 1522/1-220; žr.: R. Baristaitė, „Centrinės Šiaulių miesto dalies gatvių ir jų pavadinimų raida“, *Šiaulių „Aušros“ muziejaus metraštis 1992–2004*, Šiauliai: „Aušros“ muziejus, 2008, p. 47–57.

³⁶ S. Sabaliauskas, „Surastas planas tikslina istoriją“, *Šiaulių kraštas*, 2007-08-18, p. 5.

³⁷ Fryderyk Schulz, *Podroze Inflantczyka z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, Warszawa, 1956; „Mokytotojo Fryderyko Šulco (Schulz) 1793 metų kelionės įspūdžių fragmentai“, vertė Jūratė Kiaupienė, *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX)*, red. J. Jurginis, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 110.

³⁸ R. Miknys, „Šiauliai 1795–1861“, *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*, p. 70–71.

³⁹ R. Miknys, „Šiaulių miestiečių kovos dėl miesto žemės su grafais Zubovais XIX a. I pusėje“, *Praeities pėdsakais*. Skiriama profesoriaus daktaro Ziganto Kiaupos 65-mečiui, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 419.

⁴⁰ Valstybinio dvaro „Gegužė“ žemių planas, sudarytas 1853 m. Lietuvos VIA, F. 525.

⁴¹ Miesto projektinis planas. Priedas prie Šiaulių miesto aprašymo *Памятная книжка Ковенской губернии на 1903 год*, Ковна, 1902.

⁴² A. H. Kirkoras, *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 155.

⁴³ *Senieji Šiauliai atvirukuose, 1902–1944: katalogas*, p. 272–273.

NAME OF ŠIAULIAI AND THE SUN IN HISTORICAL SOURCES

Jonas Nekrašius

Summary

Šiauliai and the Sun are inseparable phenomena. The basis for town name and image was given by the Soule battle which took place near Šiauliai in 1236. Šiauliai land *terra Saulen* was being mentioned since 1254 in written sources. Since then, the name of the Sun grew into the town's history.

By the name of the Sun, Šiauliai is related to various institutions of town culture, companies and organizations, name of art collective, the oldest sundial on St. Peter and Paul's cathedral, the Sundial square, traditional town festivals “Sun's children”, “Sun's ring”, and other events.

Names of *Soule*, *Saulia*, *Saulen* and Šiauliai mentioned in chronicles and historical sources are the same name. It is thought that the name of Šiauliai originated from the plural form *šiauliai* of the noun *šiaulys*.

Marking of Šiauliai in maps began in XVI century. The first time Šiauliai (*Sovli*) was marked on the map of Europe, which was made by Kasparas Volpela in 1555. Šiauliai was marked as *Szawle* in the first map of Lithuanian Grand Duchy, which was published in Amsterdam in 1613. The first original map of Lithuania, made by Antanas Macijauskas, was published in St. Petersburg in 1900 and for the first time the name of the town – Šiauliai – was written in Lithuanian.

For the first time in history, Šiauliai (*Shaulen*) town scheme was marked in the scheme made by Saxon of Swedish cartographers in 1699. Russian war cartographers drew the first colour scheme of Šiauliai town in 1800-1801. Šiauliai St. Peter and Paul's cathedral, some streets and buildings of the town were indicated in that scheme. In 1920 the actual state scheme of Šiauliai town was formulated, and it was specified in 1924. Šiauliai town situation scheme was made in 1928, in it all streets and roads of the town were described. In 1951 the first postwar master plan of Šiauliai town was prepared. In accordance with this scheme, the town was being built till 1960. In 2009 the detailed scheme of Šiauliai town was confirmed and development guidelines and growth perspectives were envisaged.